

AZ IFJÚ SZALAY LÁSZLÓ A TÖRTÉNELEM, AZ IRODALOM ÉS AZ ÉLETPÁLYA EGY FORDULÓPONTJÁN

(Vázlat)

Vázlat helyett talán inkább „kivonat”-ot kellett volna írnom, de így vagy úgy azt mindenképpen jelezni kell, hogy az alább elmondandók csak deklarációkká redukált jelzései egy terjedelmesebb (kész) munkának. Hely szűkében ugyanis majdnem teljesen mellőznöm kell a hitelesítő dokumentációt, a konkrét korrespondenciákat, idézeteket, kitekintéseket, messzire mutató összefüggéseket. De — talán — egyszer ezekre is sor kerül...

1832-ben egy zsebkönyv-formátumú, 40 oldalas kis mű jelent meg e címen: „Alphonse levelei. Írta Szalay László Budapesten 1832.”¹ A címlapot követő lapon (a cím megismétléseivel) ez a műfaji megjelölés olvasható: Novella. Mai műfaji szemléletünkkel azonban nem nehéz felismerni, hogy Szalay igényében (önálló műként jelenti meg), beosztásában (a „novella” 15 fejezetből áll) és rengeteg — heterogén — mozzanatával az akkor még ismeretlen „kisregény” műfajt tartja szem előtt. Az is. Mégpedig a *naplóregény* divatos műfaját képviseli — s *művészi*leg annak is egy sikerületlenebb válfaját. Epikai — lírai magva egy bánatosan szenvedélyes — wertheri — szerelem, mely a szeretett nőnek kedvese karjai közt történő — s nem egészen indokolt — halálával végződik...² Ám, ha a heterogén műelemek egyikére — másikkára jobban odafigyelünk, és utánajárunk azok konkrét valóság-vonatkozásainak, ámulva kell felismernünk, hogy a művecske *szándékában egyszerű és páratlanul izgalmas kísérlet*.

Bár a szerző időpontról nem beszél, a szereplőknek alig leplezett és a színhelyeknek nem is leplezett nevéből kétségtelenné válik, hogy a mű a jelen és a közelmúlt Franciaországába vezet el: mindenekelőtt *1830 (!) Párizsába. A politika és az irodalom* Párizsába egyaránt. Már az is meglepő, hogy valaki a magyar irodalomban nem a régés múltba, nem az érzelmesen vagy humorisztikusan feloldott magyar jelenbe avat be, de arra egyszerűen nem tudok példát, hogy egy külföldi író már 1831–32-ben a júliusi forradalom (illetve az azt követő hónapok) *szépirodalmi* feldolgozására vállalkozzék. Ez az írói szándék teszi Szalay kisregényét a reformkor elején páratlan érdekű irodalmi és politikai gesztussá, egy készülő fordulat jelzésévé, majd a fordulat megtorpanásának magyarázatává.

A kísérlet rendkívüliségét még csak növeli az a körülmény, hogy a *Alphonse levelei* egy 18–19 éves ifjú ember műve (szül. 1813. ápr. 18-án). Bár Szalay László életrajzának némi ismeretében ez talán nem is olyan meglepő. A vele egyidős — és egy életen át benső barátságban élő — Eötvös

¹ Az egyesített főváros centenáriuma alkalmából is érdekes a „Budapest” írásmód (nem Buda-Pest vagy Pest-Buda), nem tudom: van-e és hány korábbi ilyen adat.

² Ennyit lát belőle SZINNYEI Ferenc is (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. 1925. I. 108–109.): „Fordítás hatását kelti. Csupa [?] Karthausi-szerű hangulat, de fel is olvad a szentimentalizmus vizében...”

Józseffel együtt igazi csodagyerekek³ — de Szalay még Eötvösnél is hamarabb érik felnőtté. (Sokáig irányítója, dajkálója, befolyása nyomon követhető Eötvös egész kezdő írói pályáján.) Ezt a kettőjük családi és életkörülményei jól megmagyarázzák. Szalay — apjának, egy kancelláriai tisztviselőnek — korai (1825. aug. 4.) halála után, a szűkös özvegyi házban kényszerűségből is a *polgári* életformák közt nő fel, érthető módon korábban támad benne érdeklődés és rokonszenv a polgárosultság ügye iránt, másrészt amikor csak valamely polgári-értelmiségi pálya látszik számára elérhetőnek, *ki kell harcolnia* helyét a magyar köz- vagy az irodalmi, tudományos életben. Akkori viszonyaink között az *írói* pálya ígérkezett a legjárhatóbb útnak, de — Szalayból hiányzott a valódi szépirói tehetség, s ezt keserves tapasztalatok, súlyos kudarcok árán kellett belátnia éppen az általunk tárgyalt években. Viszont Eötvösnél sokkal jobb képességeket mutathat fel a *tudományok* terén — beleértve az irodalomtudományt (a kritikát is) —, sokkal erősebb benne (ekkor) az érdeklődés a *történelem és társadalom korszerű kérdései* iránt, s (ami ezúttal korántsem mellékes) bámulatossá frissességgel tud informálódni a kor up-to-day eseményei között. Bizonyosra vehető, hogy többet olvas, mint Eötvös, nyelvkészsége is jobb. De — ez megint nem mellékes — bizonyíthatóan nem annyira szépirodalmat, műveket olvas: sokkal inkább írói életrajzokat, irodalmi és társadalmi, történelmi, politikai *híreket*, adatokat, mindenek következtében nagyon sokat — s elképesztően aprólékos adalékokat — tud az írókról, az irodalmi életéről, — és elég keveset a művekről.

Kétségtelen: egy sajátos hajlam, determináltság mutatkozik mindebben, hozzá egy jóformán még gyerek esetében, aki azonban 13 éves korában már az egyetemre (!) jár — s Eötvös tanúsága szerint (i. m. 210) — már jártas a hazai és a német irodalomban. 1827-ben (14 évesen) már publikál, ha egyelőre még nem is a legrepresentatívabb orgánumban, de 1829-ben már a Tudományos Gyűjteményben (VII—VIII. köt.) is találkozunk nevével. Még ugyanez évben (még mindig csak 16 éves!) aztán olyan névjegyet tesz le a magyar irodalomtudomány asztalára, melynek mására nem is tudom meddig kell várni. „Észrevételek a Muzarion [1829-i] III. és IV. kötetéről” c. kritikai brosúrája (1830) elképesztően széleskörű irodalmi, esztétikai és filozófiai ismeretekről tesz tanúságot mind magyar, mind világirodalmi vonatkozásokban.⁴ Teljesen otthonosan mozog már az irodalmi életben: megismerkedik Kazinczy pesti triászával (Szemere P., Horvát J. — neki az egyetemen tanítványa is —, Vitkovics M.), és 1830-ban már Kazinczyval is,⁵ mindezek nagy megbecsüléssel írnak, szólnak erről a korát meghazudtolóan józan, bölcs — diákról.

Az „Észrevételek . . .”-re néhány szó erejéig ki kell térnem, lévén az a lejelentősebb lépcső az *Alphonse leveleihez* s az abban megnyilatkozó új *világirodalmi orientációhoz*. A bírálat ugyan többségben még *német* (nyelvű) költőket emleget,⁶ a franciák közül természetesen elsősorban

³ Kettőjük viszonyára I. SÓTÉR István: Eötvös József. 1953. I. rész, 1. és 4. fejj., továbbá EÖTVÖS József: Emlék- és ünnepi beszédei. 3. kiad. 1893. (Szalay L. felett: 1865. dec. 11-én, akadémiai beszéd.)

⁴ A nem éppen hízelgő kritika Szemere Pál (!) kérésére megjelent a felújított Muzarion 1833 . . . „Új folyam”-ának II. és III. részeként. (Lapszám-utalásaink a továbbiakban a Muzarionra vonatkoznak.) Bajza Kritikai Lapok-jában (1831. I. Füzet, 141—143.) „H. . . my” (még a külön füzet alapján) fanyalogva — és mélyen Szalay szintje alatt — jelzi nemtetszését amiatt, hogy valaki „a tanulóbból idegen befolyásnak erejével [ti. Szemere pártfogásával] tanító leszen”.

⁵ L. minderre Szalay László levelei . . . Közrebocsátja dr. báró SZALAY Gábor, 1913 (a következőkben: Lev.) — Abban azonban lehet némi túlzás, amit Eötvös mond egy Szalayhoz írt, 1834. máj. 24-i levelében: „Kazinczy gyűjté fel bennünk az első lángokat”. L. NIZSALOVSKY Endre—LUKÁCSY Sándor: Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz. ItFüz. 55. — 1967. 67. — A következőkben: ESzL

⁶ Az ok világos, maga említi, hogy informátorai elsősorban német irodalmat adnak kezébe: „Szemere igen nagy szeretettel viseltetik irántam és a leghíresebb német Írókat olvasni adja” (1828. nov. 28. Lev. 48), másrészt Eötvösék könyvtára is (melyet Szalay ismert és használt) ilyen művekben volt a leggazdagabb. Vö. BÉNYEI Miklós: Eötvös József világirodalmi olvasmányai. ItK 1971. 694—708.

a felvilágosodás népszerű íróit.⁷ De: egyrészt már *romantikus* tudattal felismeri az újszerű értéket „Rousseau Heloisé-jében [!], Filding [!] családi rajzolataiban”, Walter Scott és Wieland rományaiban; egyetért azokkal, akik „Shakespeare históriai drámáit az újabb dramaturgia maximumának tartják,” s ennek alapján kér igazságos megítélést a *történelmi regény* (mint romantikus műfaj) számára is. És általában a *regény* számára; „a román az idő szelleme következtében mind inkább tükre leve a kornak” (79.). Főltétlenül a romantikus elméletek iránti rokonszenvére vall az *orientalizmus* kérdésére való kitérés,⁸ s még inkább az, hogy „északi” „déli”, „keleti” költészetéről beszél — a német költészet a „hideg, éjszaki” — s ilyen tájéghajlati megokolással foglal állást „az ossziánózás” ellen — az nem magyar éghajlat alá való.

A jelentősebb fordulatot azonban az *Észrevételek* . . . két másik vonatkozásban jelenti. *Szembefordul az idealista német jilozófiával s a vele párhuzamosan létrejött német romantikával.* „Novalis, a két testvér Schlegel, Stöllberg, Werner s egyéb nem lelketlen férfiak (. . .) zavart ideájakat csengő pengő concettikbe öltözteték” (65), Az „egyéb nem lelketlen férfiak” közt később ott szerepel Fichte, Schelling, Tieck is, mint szintén egy idegbeteg (!) miszticizmus, „semmit mondó művészéghomály” képviselői. Érthető az is, hogy 1828-ban Szalay a „bósz”, a dúlt, diszharmonikus, középkorian sötét és misztikus német romantikából a klasszicizmus derűs harmóniájában, „művészség-egyetemség”-ében és fegyelmezettségében keresi a kiutat: „Az erős és harmoniás lelkek mysticizmust nem ismernek.” Ezt a „harmonias lelket” ekkor még leginkább Goethe képviseli: egy e korból származó költeményében („*Nindához* midőn Góthe Tassóját átadám”⁹ így kéri Nina szeretetét a Tasso hősei iránt:

Nem a bősnek kór álmai szülnék
Ily lényeket, úzvén játékaikat,
Ők a romok éjéből fennmaradnak
Örökre fénylendők nekünk . . .

Fennmaradnak „A dúló szellemnek enyhítetül . . .” De más, klasszicista fogantatású művet is előbbre helyez a német romantika alkotásainál: „Rec. vallomást teszen, hogy ő még a *Liaisons dangereux*-t [sic !] is többre becsüli Novalis minden beteges productumainál” (81.).

A másik — a fontosabb — út pedig a *francia irodalom felé fordulás*: „Rec. nagyon nem szereti, hogy a francia irodalomra ellen való polemica nálunk is behonosodik. A németeket itt ismegechőzni fonákság” (75.). Nagyon fontos az a — Döbrentei nyomán hirdetett és sokkal később is lelkesen pártolt — elv, hogy irodalmi *prózát, vigjátéki* stílust a franciáktól tanuljunk, és tanuljunk tőlük *társalgási nyelvet*, „mely a piaci és írói nyelvtől egyaránt különbözik” (!) (75., vö. még Lev 78.). Szalay nem is ekhőzik: ha elismeri is, hogy a *Wilhelm Meister* „hasonlíthatatlan mív”, de — Goethe ellenében is — úgy véli, hogy nem „az egyedüli román”, és hogy Arnaud, Florian, Marmontel műveiből „vigjátékköltőink és románíróink különösen sokat fognak eltanulhatni”, s ezek legalább olyan „jól tevőleg fognának hatni, mint egy — Wilhelm Meister” (75.).

Bármily vázlatosan is, röviden össze kell foglalnunk Szalay kritikusi fellépésének új orientációjú sugallatait. Köztük az egyik az irodalmi alkotásnak, az irodalmi tudatnak és kritikai gondolkodásnak s egyáltalán a magyar művelődésnek európai keretek közé állítása, európai mérce alkalmazása, egy provinciálisan nemzeti szemlélet ellen indított harc. Mi igaz, mi nem abból a képből, melyet 1845-ben idéz fel Szalay 1827-es önmagáról, a lényegben egyet kell érte-

⁷ „Fenelon [!] Telemackját [!]” például „Diderot encyclopediája” nyomán „le plus beau roman du monde”-nak nevezi.

⁸ Szalay 1833-ban részt vesz a Vörösmarty nevével (V.M.) induló „Ezer egy éjszaka. Arab regék” fordításában, a 12. füzet az ő fordításában jelenik meg 1833-ban.

⁹ Megj. Figyelő 1871. jan. 8. (1. évf. 2. sz.)

nünk vele. Bihari János, a híres zenész temetésén vesz részt Kultsár Istvánnal (a Hazai s Külföldi Tudósításoknak akkor 67 éves szerkesztője természetesen jó „barátja”!), s ezt szűrte le a temetésen látottakból, hallottakból: „primitívus idyllvilágban mozogtak embereink”; „veszendőben tudtam a hazát, mely gyermeki álmokat hüvelyez annyit felserdült nép szomszéd-ságában . . .”¹⁰ Szalay László fellépésében is — és talán ott a legbeszédesebben — bontakozik ki az a konfliktus, mely a Kisfaludy K. és köre, a Vörösmarty — Bajza vonal és a Kazinczy — Kölcsey — Szemere — (Vitkovics — Kultsár) vonal között a reformkor elején kibontakozik. Egy nemzeti igényű, perspektívájú, a nemzeti hagyományra épülő, romantikus és egy európai igényű, látókörtágító, de lényegében a német (klasszicista) irodalom elméleti és gyakorlati perspektíváiban mozgó vonal között. Az a fiatal nemzedék, melyből ezúttal csak Szalayt és Eötvöst tartjuk szem előtt, szembe kell hogy találja magát az előbbi vonallal, és nemcsak a „nagyapák” és „unokák” természetes szövetsége miatt a „fiak” ellen, hanem mert műveltségük jellegénél, tájékozottságuknál fogva a nagyapák (mégoly korlátozott kitekintésű) európaisága vonzóbb volt számukra a fiak nemzeti „álmainál.”

Ugyanakkor a 17—18 éves Szalay László — maradjunk nála — *túl is lép* a nagyapákon. Mindenekelőtt azzal, hogy egyre nyilvánvalóbban a *romantika* mellé áll, de túllép a fiakon is azzal, hogy az európai — benne is elsősorban a *francia* — romantika példáját mutatja fel. Egy későbbi (1838 eleji) levelében Szalay azt állítja, hogy ő már 1829-ben V. Hugót és Heinét emlegette a mostani „igen nagy hazafiak”-nak (akik akkor erre „vállalt vonítottak”: Lev. 69.), s későbbi feleségének (özv. Máj Józsefnének) is azt írja 1844. jan. 12-én Pozsonyból: „Er [V. Hugo] war immer [!] mein Lieblingsdichter . . .” (Lev. 109.), — a nyilvános és félreérthetetlen állásfoglalás azonban csak az *Alphonse leveleiben* történik meg.

Rendkívül fontosnak tartom Szalaynak a Kazinczy-nemzedéken való túllépésében azt a mozzanatot is, mely egy *tömegekhez szóló* irodalom érdekében — akár esztétikai engedmények árán is — elveti Kazinczyék irodalmi arisztokratizmusát és exkluzivitását. Clauren, Schilling, Van der Welde és más szerzők „elbeszélétei” — mondja az *Észrevételek . . .*-ben (76.) — nem jelentik a irodalom maximumát, de ők a publikum kedvencei (amiből — teszi hozzá — nem következnek, hogy „a nagy csapat [= csoport, tömeg] kedvesei már mind kritikán alul vannak”!), s így „a publicumot is több szépre s jóra fogják vezethetni, mint magok az úgy nevezett magos írók, kik gyakran egyes individuumokat inkább, mint a nemzet egészét lelkesítik”! Hogy az irodalomnak ezt az új, korszerű *társadalmi* funkcióját Szalay mennyire a modern, a francia romantikus irodalom nagy hozadékának tartotta (a német irodalommal és filozófiával szemben), arról két—három év múlva ismételtlen nyilatkozik. A *Muzáron* — sokat emlegetett — 1833-as „Új folyam”-ában reflexiókat fűz Eötvösnek *Bel és Kül világ* címen közölt aforizmáihoz. Itt megállapítja, hogy „napjaink poesise” az, „mely sympathiát találjon individuumoknál és massáknál egyiránt. S így lőn a francia romanticus irodalom azzá, minek azt culminációjában itt [= a filozófiában] Cousinnál, ott [= az irodalomban] Hugónál látjuk.” (319).¹¹

De már 1830 után tartunk. Ekkor Szalay már teljes mellel áll ki a nyugati romantikák mellett, ekkorra már fantasztikus mennyiségű történelmi, irodalom- és társadalom- meg jogtörténelmi ismeretanyagot halmoz fel. És itt kellene következnie a válaszoknak (vagy feltevéseknek)

¹⁰ Publicistai dolgozatok SZALAY László által I—II. Pest 1847. Id. II. 88—89. (PH 1845. aug. 30.) — A visszavetítésben valami fiktív többletnek kell lennie, mert Szalay így folytatja: „Bosszús fájdalommal (. . .) indultam útnak, s búcsú és áldás nélkül léptem ki ismét [?] az ország határán túl [!]”. A Szalay-filológia nem tud erről, ahogy zavarba ejtőek máskor is pl. egy 1827-es „huzamosabb távollét”-ről (i. m. II. 88.), „ifjúságon vándorévei”-ről beszélő kijelentések (i. m. II. 127., 256). Bár az utóbbi vonatkozhatik Szalaynak 1838-ban és 1840-ben tett útjaira, — azzal, hogy a 32 éves férfi „ifjú”-nak látja 26—28 éves önmagát.

¹¹ Ezek a gondolatok változatlan fogalmazásban megvannak már egy Szemeréhez 1831. okt. 17-i levelében is. Lev. 62—63.

az ilyen kérdésekre: mik voltak Szalay szellemi gazdagodásának konkrét forrásai, mit olvasott és milyen nyelveken, honnan szerezte, szerezhette sokszor meghökkentően intim információit stb.? Ezek azonban ahhoz a bizonyos dokumentációhoz tartoznak, melyről itt le kell mondanunk.

És rá kell végre térnünk az *Alphonse leveleire*. E munkácskát (mely 1832-ben jelent meg) Szalay bizonyíthatóan 1830 után írta.¹² Valószínűleg az 1831–32. tél után (melyet Kőlcsey mellett töltött Csekén joggyakornokként) – Pesten. Nem nagyon kellett hozzá sok idő, és nemcsak terjedelme miatt nem, – Szalayban készen voltak azok az irodalomtörténeti, történelmi és a júliusi forradalomra vonatkozó ismeretek, melyeknek némi átrendezésével s egy halvány fiktív epikai vonal megrajzolásával, megszülethetett ez a furcsa hibrid mű, mely azonban újszerűségénél, reveláló voltánál fogva mégis különös érdeklődésre tarthat számot. Számot tarthatott volna korában is, és csak feltevéseket kockáztathatunk meg: miért is nem méltatták szóra sem. E feltevések közt első helyen kell említenünk a nyugati (francia) orientáció megtorpanását és lehetőségeinek azt a lezárását, melyet a júliusi forradalomtól (s a nyomában támadt tragikus lengyel felkeléstől) megrettent osztrák állami gépezet (a konzervatív magyar rétegek támogatásával) hozott létre már 1830 második felében. Lehet, hogy az esztétizáló, önként vagy nyomásra depolitizálódott kritika a műnek tagadhatatlan gyenge művészi értéke miatt ment el szó nélkül mellette. Nincs kizárva a bosszú sem: az „Észrevételek . . .” kemény hangja miatt sokan fenték a fogukat a diák-kritikusra.¹³ Az is lehet, hogy – ha egyáltalán elolvasták – nem ismerték fel a kulcsot, s egy az egyhez értelmezték. Pedig ha valaki felismerte volna a munka valóság-tartalmát, akár elveti, akár elfogadja, olyan tág kaput látott volna maga előtt felnyitni, amelyet majd csak az 1840-es évek közepének útleírásai, útbeszámolóí nyitottak. Még *A karthausi* sem tudta az *Alphonse levelei* funkcióját betölteni, mert amennyivel – összehasonlíthatatlanul – nagyobb művészi teljesítmény, annyival elvonatkoztatottabb is. Szalay takaratlanul, tálcán hozza a konkrét és napi időszerűségű információkat, de ezek – úgy látszik – senkit sem érdekelnek.

De miről is szól ez a „novella”? *Alphonse*, egy 23 éves ifjú, fél Európát felölelő hétévi „zarándoklás” után éppen 1830-ban – de már a júliusi napok után – tér vissza Spanyolországból Párizsba, amivel „hét év vágya teljesedett” (így feltehetőleg önkéntes emigrációban volt). Szüleiről nem tudunk meg semmit, de azt igen, hogy Párizsban vannak régi keletű, szilárd ismeretségei, barátságai. Ott az öreg *Constant* és a rajongva szeretett barát, *Victor*, továbbá a bölcs, rezignált, racionalista *Sebastiani*. Spanyolországban megismerkedett *Alvarez* leányával, *Camillával* (*Victor* azt sűgá: „*Laura és Vaucluse*”). A két fiatal közt örök szerelem szövődik, s bár *Alphonse* előre siet Párizsba, az apa rövidesen utána küldi *Camillát* is, aki *Constant* unokahúga, s akit *Victor* is az apával együtt régtől ismer (s „hévvel várja megérkeztöket”). *Alvareznek* azonban egyelőre *Mina* táborába kell mennie, de leánya nem marad gyámolítás nélkül: „*Adelaide, Filep* húga, s egyike a legnemesebb asszonyoknak (. . .) lakást ajánla neki a Palais-royalban, s ő *Constant* halála oltá úgy is védtelel azt elfogadta. *Sebastianinak* köszönhetjük e kegyet . . .” (24–25.). De *Alvarez* elesik a csatában, *Camilla* a hír vételére meghal. Kévéssel előbb meghal *Constant* is, akinek nem sikerült élete utolsó vágyát:

¹² Már beszámol *B. Constant* haláláról (1830. dec. 8.). Ezzel kapcsolatban egy jellemző eset a cenzúra megszigorítására 1830-tól kezdve: a *TudGyűjt* 1830. 12. köt. „Külföldi Literatúra” rovatában – többek közt – fekete festékkel át van maszátolva egy haláleset (a francia irodalomban) 1830. dec. 8-án!

¹³ A hóhéarakasztást *Kovács Pál* már előbb megkezdte Szalay: *Bimbók* c. verses kötetecskéje kapcsán (*TudGyűjt* 1831. III. köt. 106–114.). A szokatlanul hosszú és „alapos” recenzió még a kor kritikai tónusához mérten is olyannyira fölünyeskedő, kioktató, gyalázkodó, hogy nyilvánvaló: a költő Szalay *jogos* kritikájának ürügyén veri el a port a recenzens a *kritikus és tudós* Szalayn – egy hatalomra jutott nemzedék nevében és lehetőségeivel.

az akadémiai tagságot megérnie. A bánatából észretérített Alphonse-t, Sebastiani „titkos megbizatással” Paraguayba küldi.

Ez így nem soknak látszik. De az talán mégsem mindennapi dolog, hogy 1832-ben Magyarországon egy 19 éves ifjú olyan „novellát” ír, melynek színhelye 1830 őszének – 1831 télelejének Párizsa, szereplői közt pedig ott van Constant, Victor, Alphonse – azazhogy kétségtelenül: Benjamin Constant, Victor Hugo, Alphonse de Lamartine.¹⁴ Sőt Alphonse hét évvel ezelőtt találkozott Byronnal, egy terjedelmesebb naplórészlet pedig Cervantes-szel foglalkozik. És nem kitalált (ha némi fikcióval kevert) személy a többi sem. Mindezek az alakok – elsősorban az írók – teljesen hiteles magatartásban, aprólékossáig igaz életrajzi adatokkal szerepelnek. Szalay mindent tud B. Constant végső napjairól és haláláról, az Akadémiából való kibuktatásáról, még – más vonatkozásban, mint a romantikusok konzervatív ellenfelét – azt a Viennet-t is emlegeti, akit Constant-nal szemben beválasztottak.¹⁵

Mindeddig nem tudtam pontosan kideríteni, honnan tudja mindezt Szalay, és honnan ered feltűnő rokonszenve B. Constant iránt. Csak utalok arra a körülményre, hogy Constant tulajdonképpen svájci volt, életének jelentős részét (különösen mint Mme de Staël szeretője) Svájcban és Németországban töltötte. Nos, sok jel mutat arra, hogy Szalaynak francia nyelvmesterei és könyvek, újságok, folyóiratok vagy tapasztalatai révén) legfőbb informátorai svájci franciák voltak . . .¹⁶ Később a Constant iránti rokonszenv már jobban indokolható – de e későbbi állásfoglalásokból csak nagy óvatossággal merek az 1831-es ideológiára visszakövetkeztetni.¹⁷ Azt mindenesetre már 1830-ban is tudhatta, hogy Constant nem volt ugyan forradalmár, de híve volt az 1789-es polgári forradalom első szakaszának, girondista volt, ellensége „a terrorizmus apostolainak”, de ellensége a konzervatív royalizmusnak és a restaurációnak is, általában „a túlságok cultusa” ellen volt,¹⁸ s mint felvilágosult liberális reformpolitikus nagy reményekkel nézett – XVIII. Lajos és X. Károly után – Lajos Fülöp „polgárkirálysága” elé. Az Alphonse leveleiben sokkal inkább mint mártír sorsú és bölcs politikus, semmint író szerepel.¹⁹

Annál inkább „Victor”. Láttuk, 1828 – 29-ben már tud V. Hugóról, később sem tagadja meg – ha az 1830 utáni Hugóval szemben vannak is fenntartásai –, nagy örömmel olvashatta hát a Tudományos Gyűjtemény 1831. (!) évfolyam I. kötetében (111–113. l.) a *Tekintet az újabb Francia poesisre* című cikket (mely Jeffrey cikkének átvétele a Times 1830. okt. 24-i számából), ahol „a romantica legjelesb hősei” közt Lamartine, Méry-Barthalemy (!) és Hugo V. „a triumvirek”, később pedig – azon kijelentés kíséretében, hogy „a német kritikuskok dacára is úgy hisszük, hogy a megifjult [francia] nemzet a poesisnek egy új korát még elfogja [!] érhetni” – ezt a megállapítást: „Hugo Victor a legtöbb oldalú, s egyszersemind leggeniálisabb a Francia romanticuskok közt”, meg hogy *Hernanija* nyomán nagy botrány – és nagy siker támadt. – Victor és Alphonse barátsága nagyon emlékeztet a romantikus barátságokra (amilyen például az Eötvösé és Szalayé is volt), nem is hiányzik a *barátság* himnusza a halálosan *szerelem* Alphonse

¹⁴ Erre – részben és igen mellékesen – SZINNYEI F. is figyelj: „Victor: V. Hugo, Constant: C. Benjamin” (sic!). I. m. i. h.

¹⁵ Még azt is pontosan tudja, hogy Alphonse Constant-t „Rue Prouvaise, IVe” lakcimen keresi fel.

¹⁶ L. pl. ESzL 43., 107/6. jegyz.

¹⁷ A *Statusférfiak és szónokok* könyvében pl. (Pest 1850) Constant kapja a legtöbb helyet. Az olyan megjegyzésből azonban, hogy B. Constant 1816-ban Londonban „Adolphe című, Rousseau-nak legjobb dolgozataival versenyző pszichológiai regényét bocsátotta sajtó alá” – nem merném azt állítani, hogy Szalay már 1832 előtt olvasta az *Adolphe*-ot.

¹⁸ Vö. *Statusférfiak és szónokok* . . . 274., 339–340. stb.

¹⁹ Mint publicistát állítja példaképpül 1847-ben is: „munkáit sokkal örömebb látnám az új nemzedék kezében, mint Louis Blanc és Proudhon és nem tudom kinek még magokban véve becses munkáikat . . .” Publ. dolg. II. 272. (PH 1847. febr. 21.)

naplójából a szerelem *ellenében* (V. fej.) — művészi téren azonban Alphonse meghajol Victor költői nagysága előtt: „oly kicsinek éreztem magam róluk [= Victor munkáiról] szóltomban”.²⁰ Mindazonáltal Szalaynak *ekkor* nem lehettek nagyon bő *olvasmány*-tapasztalatai V. Hugóról, de annál több információja lehetett Hugo irodalomelméleti és közéleti szerepéről, legfőképpen pedig korszerű jelentőségéről a költészet és a világerzés 1830 körüli nagy fordulatában. Utaltunk már rá, hogy Szalay ekkor a francia romantikában fedi fel „napjaink poézisét”, az *Alphonse levelei* írásakor pedig V. Hugóban e költészet csúcsát.²¹

Am az mégse véletlen, hogy Szalay Alphonse-szal, azaz *Lamartine*-nal azonosítja magát. Egy hosszabb dolgozatban ki lehetne mutatni, hogy Szalay majdnem föltétlenül ismeri a *Méditations poétiques* (1820), talán a *Les Nouvelles Méditations* (1823) s alighanem a *Le Dernier Chant du Pèlerinage de Harold* (1825) c. Lamartine-köteteket. Amikor pedig a Tudományos Gyűjteménynek idézett cikke az újabb francia poézisről (1831. I.) lelkesen magasztalja a hívő, a katolikus Lamartine-t, megemlítve a „közelebb [1830 júniusában] megjelent Harmonie”-kat (*Harmonies poétiques et religieuses*), Szalay bizonyára beszerezettette — és ez lett vezérfonala a következő években benne végbemenő világnézeti változásoknak. Némi fiktív, átcsoportosított elemmel megbővítve,²² Alphonse eszmei, költői, filozófiai viselkedésében ugyanis Lamartine és Szalay László pályafordulata van magírva. E fordulat lényege — Szalay esetében — a száraz racionalizmusból, deizmusból és ugyanakkor a német idealista filozófiából való kiábrándulás („éjszak gonosz befolyásá”-tól való megszabadulás) — a „fényt és melegséget”, szabadabb érzelmességet és kollektív értelmű cselekvést ígérő francia költészet és filozófia javára.²³ E „fény és melegség” vágya hatotta át az 1830-as évek elején Szalay Lászlót — e szavakkal zárja (az eddig mellőzött) *Alphonse* (!) című, novellája epilógusának szánt — nem rossz — költeményét²⁴ (amiből a novella olvasása nélkül aligha értett valaki is valamit). Megtört álmai, csalódásai után most is „Victor”-hoz fordul; te ragyogsz fel — úgymond — „e bús romokon, | S fény s melegség leng sugáridon”. De a kis költeményben mégis egy más, folyton visszatérő kulcsszó: a *hit* a legfontosabb, jelezve, hogy az 1830–32-i válságból Szalay a *vallási, morális, közéleti* hittel meggazdagodva lép tovább: „Hüttel dúsabban a zarándok én.”²⁵

Ezt a filozófiát és költészetet Szalay hamarabb és explicitebben találta meg Lamartine-nál, mint Hugónál (noha változatlanul Hugót hirdeti „a poesis egy új korá”-nak, „napjaink poesisé”-nek — a francia romantikának — csúcsaként). Lelki alkatában, írói szándékaiban, sőt az életpálya vonatkozásában is — mint látni fogjuk — rokonibbnak érezte Szalay Lamartine-t. (Életrajzilag is: V. Hugóról — ekkor —, úgy látszik, vajmi keveset tud, Lamartine életét meglepő részletességgel ismeri.²⁶ Benne látta a terméketlen, gögös *byroni* magatartáson és

²⁰ Lamartine és V. Hugó barátsága valóban még ez utóbbinak gyermekkorába nyúlik vissza, majd (1823 és 1826 közt leveleztek is), Szalay nem ügyetlen fogással (a „zarándoklással”) indokolja azt a tényt, hogy egyrészt a két barátság soha sem volt olyan intim, mint Alphonse-é és Victoré, másrészt hogy Lamartine kívül maradt a 20-as évek romantikus *mozgalmain*, nem is akarja a „romantisme à la Hugo”-t, a romantikus drámák is visszariasztják Vö. Lamartine: *Oeuvres choisies*. Paris 1910. Introduction par René Waltzl.

²¹ Bizonyosra vehető, hogy Eötvösnek úgy 1835 körül jelentkező Hugo-rajongása Szalaynak köszönhető.

²² A legfontosabb változtatások közé tartozik Lamartine (sz. 1790) „megfiatalítása” — de egy 40 éves, nős férfi nem lehetne egy érzelmes-ártatlan szerelem hőse —, továbbá Spanyolországba való elvezetése, amire a spanyol történelmi viszonyokra való kitérés, spanyol hangulatok (és Cervantes) miatt volt szükség.

²³ L. SÓTÉR István: i. m. 50–51.

²⁴ Nefelejts. Almanach. Szerk. KOVACSÓCZY M. 1834. 232.

²⁵ E változásra Szalay is kitér 1831. nov. 11-i levelében (Szemeréhez), ahol elmondja, hogy még 1825-ben is „az isten szó gúnyosolygás nélkül nem lebbent el ajkaimon”. Lev. 65—66.

²⁶ A legmeghökentőbb eset a *Camilla* név. Nyilvánvalóan kitalált névnek látszik, — ám Lamartine: *Mémoires inédits*-jében (1) (III. könyv XV—XVI. l.) felbukkan egy Camilla, akivel

filozófián felülemelkedő, a meleg és fényes, de a „raison”-nal nem ellenkező világnézetet. Nem véletlenül írtuk le az imént *Byron* nevét. A Szalaytól eszményül elfogadott Lamartine a Byronnal való konfrontációban született meg. Ismeretes, hogy Lamartine — egy rövid időre — csodálója és követője lett Byronnak, elsősorban a *Child Harold* költőjének, de már az 1820-as *Méditations poétiques* 17. darabjában („A lord Byron. Sur l’Homme”) el is utasítja a byroni gőgöt, cinizmust és szkepticizmust: „Roi des chants immortals, reconnais-toi toi-même! | Laisse aux fils de la nuit le doute et le blasphème”. — Verses levele során egyébként olykor (az akkori) Lamennais eszméinek parafázisát adja.

De számunkra most „Alphonse” fontosabb. Victor mindjárt találkozásuk után (IV. fej.) megkérdi Alphonse-t: „[Vándorlásaid során] S Byront valyon láttad-e? — mert tudá, hogy örült valék Byronban” (!). Alphonse elmondja, hogy mindjárt „zarándoklása” (pilgrimage — pélelsrname) első évében (tehát 1823-ban!), 16 évesen felkereste Byront Genovában.²⁷ „Ott állott ő [Byron], fenség s méltóság homlokán . . . (.) Sokat szóltott hévvel és gondatlanul, s vad öröm futotta el orcáját, midőn második szava elsejét elronthatá.” (!) Amikor négyszemközt maradnak, Byron örömmel hallja, hogy a fiatal Alphonse az ő költeményeit olvassa, — de később már „byronizmus”-sal reagál: „csak saját megunottságodott bennök keresni és találni fogod”. Alphonse: „Én egy ideált találok bennök”, — mire Byron epés-dühösen fordul a mellette álló grófnéhoz (!): „te is amor mio ilyesmit szerettél meg bennem?” Kifejezi reményét, hogy egyszer majd a fiatal Alphonse is reálisabban fogja őt látni: „Egy ideál! szappanbuboréka agyadnak”, s Newtont idézi, akinek nyomán a szívárványszín „nyomorú fehérre redukálható”. „Egy ideál, insanity!”²⁸

Alphonse itt Victort állítja szembe Byronnal, mint igazibb, eszményibb költőt, aki „prometheusi düh helyett a vágy és remény glóriáját” szötte költeményeibe. „Ti [Victor és Byron] egy elemből vagytok, de életed fonalát sylphok fonták, varázsdalnál tavaszregfényben: az övét Glenor mezején [Osszián!], sötét éjszaka a tagadás árnyai.” Megtörténik tehát a szakítás — a „hideg” „bősz” német romantika után — a (fiatal) Byron nihilista pesszimizmusával is, és újból csak a „fény és meleg” javára. És még tovább — immár Alphonse — Szalay sorában — a cselekvés, a döntés javára.

A valóságos példakép azonban ekkor — 1831—32-ben — nem V. Hugó, hanem Lamartine. Ez utóbbi 1831-ben versben és prózában *közvetlenül* a közvéleményhez fordul és — bár Lajos Fülöp híveként — kifejezi rokonszenvét a republikanizmus iránt, hiszen a polgárkirályság csak névleg monarchia, valójában köztársaság, mely a *haladást* szolgálja. Így gondolkodik

Lamartine 1825—1828-i itáliai tartózkodása során találkozott, s — régi jó lírai fogással — egy másik szerelméhez intézett versében meg is énekelt. — De ugyanígy nem kitalálás Adelaide hercegnő szerepe; Lamartine anyja (mint Mme des Roys, az orléansi herceg gyermekei másodgouvernante-jának leánya) a fiatal Lajos Fülöp és Adelaide hercegnő játszótársaként a Palais-Royalban és Saint-Cloud-ban nevelkedett. (Id. Oeuvres choisies. Bev. XLIX és VI—VII. l.) 1830-ban a feldúlt Saint-Cloud-t Alphonse nem is mulasztja el felkeresni (XI. fej.).

²⁷ Genovában vagy Genévában? Alapvető kérdés lenne, de alighatudjuk valaha is megválaszolni. Lamartine ugyanis — egyes feltevések szerint — Genf mellett (angolul: Geneva) találkozott Byronnal, s *akkori* (1816) Byron viselkedése (a nyakába akaszkodott szerelemmel, Clare-Claire-rel szemben), kiégettsége, az éppen ott írt *Child Harold* hangulata — hű mása a Szalaynál szerepeltetettnek. 1823-ban viszont Byron valóban Genovában él, — de Lamartine ott nem járt, és a Wordsworth s főleg Shelley útjához közeledő Byron ott így nem viselkedhetett, a szeretett Guiccioli (Gamba) grófnéval szemben sem. Elképzelhető, hogy Szalay a Genfi tó melletti — és csak azt ismert — Byront szerepelteti 1823-ban Genovában is, — melynek neve franciául *Gènes*, angolul *Genoa*, német-magyarul *Genua*. (Bár Szalaytól az is kitelik, hogy ismerte a város olasz nevét.)

²⁸ Newton előkerült Lamartine-nak Lord Byronhoz intézett költeményében is, — de mennyire más szerepben: „J’étudia la foi par qui roulent les cieux; | Dans leurs brillants déserts Newton guida mes yeux.”

Alphonse is, a pártoskodás, a „düh” ellenfeleként, de a haladás híveként. És ha Lamartine így festi reagálását 1830-ra, a *Jocelyn*-ben:

«Je creuse nuit et jour dans mes reflexions
Cet abîme sanglant des révolutions,
Du grand corps social remède ou maladie

Qui brise ou rajeunit la machine engourdie» — Alphonse echóként ilyen reflexiókat ír le 1830 őszén: „meddig, s mindig döntení [= rombolni]? Jót akarunk, nem kétlem: de tartok, annyi rommal márgáztatott e föld, hogy már csak ritka mag fogamszhatik. S az ifjúság kedében még most is lázzal vív. Azt hinnők, a catastrophe még csak következik, nem hogy megettünk vagyon. Fáj nekem ifjainkat így látnom. Hinni akarom, hogy vágyaik szétszakítottak s most keresik egymást szíveikben, de mért nem szelíden, mint könnyűt, mint sóhajtás a sóhajtatot, mért dühvel és vonagolva, mint a feldarabolt boat” (4–5.) Egy *társadalmi* forradalom lehetőségétől való borzongás van Camilla szavaiban is, amikor elmondja, hogy Párizsba jövet egy (felkelő) csapat támadt rájuk „vive le tricolore!” kiáltásokkal (VI. fej.). A tricolore a nagy francia forradalom zászlaja volt a Bourbonok fehér zászlójával szemben . . .

Lamartine 1832 júniusában — lényegében felhagyva a költészettel — Keletre indul, s következő években sokkal inkább politikus, mint költő. És Szalay meg Alphonse? Szalay is egyre inkább a tudósi és közéleti pálya felé fordul. Amikor 1837 végéről visszanezve Szemerének elmondja élete és pályája fordulatát („a vég számadáson általestem”),²⁹ mintha Lamartine-t hallanánk: a filantrópiával felhagyott — úgymond — „De ne hidd, hogy az emberiség s az ezt mozgató ideák és érzelmek ellenévé váltam (. . .) Tanultam és tanultam, s új epocha kezdődött életembe.” Írói próbálkozásai? „elvesztették becsöket, vagy legalább érdeköket előttem, (. . .) a nemzetek életét tanultam, tűzhelyeikhez ültem . . .” És hogy semmi se hiányozzék a Lamartine — Alphonse — Szalay analógiából, a Keletre indult Lamartine, a szerelmi bánat után Paraguayba utazott Alphonse mellett Szalay: „A közelebb mult esztendő[k]ben] (. . .) jegyben is jártam, Cubába is készültem.”³⁰

Még ha ez a fordulat Szalay életében nem folyt is le ilyen konfliktusmentesen — emlékezzünk az *Alphonse levelei* epilógusának készült *Alphonse* c. költeményre, mely — sokban emlékeztetve Eötvös *Búcsújára* — inkább a régivel való szakítás fájalmát fejezi ki:

„S fájdalommal, búcsú s áldás nélkül
Vezérfény nélkül utamnak megyek:
S ha túlléptem a határokon,
Szümben enyhülni fog a fájdalom.”

De lehet: kevesebb konfliktussal járt a szakítás, és Szalay őszintén írja Szemerének 1831. szept. 29-én (tehát az *Alphonse levelei* előtt!): „Kedvem és studiumom engem jelenleg más pályára vonz. Kétség kívül mert vocatióm nem literarius . . .” Valóban nem az, és ennek van egy negatív, a korban retardáló és egy pozitív, előremutató kihatása is. Szerencsétlen körül-

²⁹ A levelet Szemere megküldi Kölcseynek, innen ismerjük. Lev 66–70.

³⁰ Ne gondoljuk, hogy akár Paraguay, akár Kuba neve csak az egzotikum kedvéért szerepel. Paraguay az akkori gyarmatpolitika érdeklődésének előterében áll. Az 1813-ban függetlenné vált köztársaság első elnöke ugyanis egy francia lett (s 1814–1840-ig zsarnoki hatalommal kormányzott). — Kubában (Haitiben) pedig 1792–1802-ben játszódtott le a rabszolga Toussaint „néger császár” forradalma, mely évtizedekig (sőt napjainkig) foglalkoztatta a szépirodalmat is; éppen az 1830-as évek elején jelent meg Mügge 6 kötetes regénye e tárgyról. (Rövidesen Jósika magyarra fordította.)

ménynek kell ugyanis tartanunk, hogy Szalay a romantikát, a romantika egész művészi és társadalmi mondanivalóját nem művészként tudta recipiálni, hanem kritikusként vagy történetiróként, illetve jogtudósként és doktriner politikusként, hogy ami szépirodalmat csinált, azon egy szemernyi sem látszik abból az elméleti korszerűségből, ami már az „Észrevételek . . .”-ben és korai levelezésben is megmutatkozott. Másrészt viszont figyelemre méltó lépés egy 18–19 éves ifjú részéről, hogy — ha nem is példa nélkül — szakít a magyar politika és közélet irodalmi determináltságával, s egy sui generis, modernebb közéleti tevékenységformát követ (Erre a típusra majd Deák Ferencig kell várni.)

Az *Alphonse levelei* a pályafrdulat hátra- és előrenéző aspektusát egyaránt tartalmazzák. Szalay — Alphonse áruhájában — befejezi az eltávolodást a német romantikától, sőt már Byron is kiiktatja a (művészileg vagy társadalmilag) progresszív romantika területéről, ugyanakkor viszont idevon két nem „éjszaki”, keletivel beoltott „déli” romantikát: az olaszt és — főleg — a spanyolt.³¹ Az olasz irodalom esetében csak egy utalás erejéig megy el (a „decameron brigatájá”-ról szólva), annál fontosabb a spanyol irodalom és (a romantikától újra felfedezett) Cervantes beépítése az irodalmi műveltségbe.³² Camilla szeretett eljárni a maurus temetőbe, s ott — holdfénynél — „románctörödékeket énekel”. Közösen olvassák a „novelas ejemplares”-t — mire ilyen kiterés következik: „Cervantest érdeme szerint, úgy hiszem, még nem méltányolta senki”, pedig ő igazi spanyol, „s ugyan azért [!] ment amaz [,] az őrlésig vitt képdagálytól, mely mint a legrégebb cancionero mutatja [,] koránt sem spanyol sajtóság, s csak olaszországából [sic!] által csúszott s Calderonban sem kevésbé hiba, mint az Gongorában, az Mariniban. Cervantes phantasiája elét [= élet] meleg és élet való (. . .) Kinövései vannak az ő phantasiájának is, de ezek erős töjűkön még jól veszik ki magokat, mint az arabesk a goth épületen” (20.). Azt hiszem, „a romantikus realizmus” elvét mondja itt ki Szalay. Magát ezt az esztétikát ugyanis romantikusnak vallja-hirdeti: „Victor (. . .) velünk vagy, s mert már romanticusoknak tartatunk, Viennet dacára is spanyol literatúrával foglalatokodunk.” (19.) Igaza van: a spanyol literatúra iránti érdeklődés a romantika egyik hozománya.

*

Le kell győződnöm a kísértést, hogy az *Alphonse levelei* műfajában, emberábrázolásában, tájfel fogásában, stílusában s számtalan motívumában kimutassam: Szalay a maga szépirodalmi gyakorlatában is romantikus lett. De rá kell térnem arra, hogy — Lamartine-t választva alteregóul — Szalay miként jelzi a történetírói és politikai pályára térő férfi ideológiájának legfőbb — s egész életén át követett — elveit. Ennek lényege a forradalmi úttal szemben a polgári progresszív reformliberalizmus útjának követése. Már Sötér István helyesen látja, hogy „mindkettőjük [ti. Eötvös és Szalay] fejlődésében döntő hatása volt az, ahogyan 1830 júliusát értelmezték (i. m. 17.). Nos, ha igaz, amit Falk Miksa (magára Eötvösre és Szalayra hivatkozva) mond, hogy ti. a júliusi forradalom hírére a két 17 éves ifjú magánkívül volt izgalmban — örömben³³ — az *Alphonse levelei* visszalépést jelent. Már legalább is, ha a júliusi forradalmat szimplifikálva értelmezzük. 1830 júliusának végén ugyanis mindenekelőtt egy Bourbon-

³¹ Már az „Észrevételek . . .”-ben úgy látja: „Az olaszok és spanyolok” romantikája „a maurusok [mórok] befolyásától (. . .) keletileg módosított”. (88.)

³² Ha nem visszavetítésről van szó, Szalay már gyermekkorában megismerkedett a *Don Quijotéval*, a PH 1845. dec. 15-i számában (Publ. dolg. II. 127.) ironikus példaként emlegeti a példabeszédekkel politizáló Sancho Panzát — mint gyermekkori emléket. — Valószínű azonban, hogy ezúttal is némi szépítésről van szó, ti. az *Alphonse levelei*-nek Cervantesről szóló része — sokszor kifejezéseiben is — megegyezik a TudGyűjt 1831. II. Füz.-ének „Külföldi Literatúra” rovatában egy *Cervantes* c. cikkel, „N”-től.

³³ FALK Miksa: Kor és jellemrajzok. Bp. [1902] 217–218.

ellenes (részben királyság-ellenes) *nemzeti* forradalom zajlott le azzal a céllal, hogy Franciaországot (s példájára a többi országokat is!) kiszabadítsák a Szentszövetség megalázó ellenőrzése alól (és a Szentszövetséget szolgáló Bourbon dinasztától), és visszaszerezzék Bonaparte gloire-ját. (A francia megmozdulást követő tragikus lengyel felkelés is elsősorban nemzeti indítékú volt.) A magam részéről Szalay és Eötvös lelkesedésében is egy *polgári-nemzeti* (de semmi esetre sem republikánus), *progresszív* fordulat lehetőségét látom. Falk Miksa is azt mondja, hogy az említett alkalommal a két fiatal „a nemzetek szabadságára” (tehát nem a várható társadalmi változásokra) koccintott pezsgővel. Szalay később is az 1830-i „győzedelmet” a királyi önkény megbuktatásában és a népi forradalom leverésében látja.³⁴ Alphonse százával mindenesetre a bonapartista nemzeti és polgári-forradalmi eszméket hirdeti. Nagyon jellemző (és Alphonse „zarandoklásának” okát is sejtjei) az a rész, melyben A. Dumas Napóleonjának (a „Theatre Français”-ben, Mlle Marsszal) bemutatásáról számol be.³⁵ „Gyermekéveimre emlékezém. Ezek az évek voltak, midőn egy negyed század emlékét kiirtani akarták [tehát 1814–15-ben]. Akkor kellett volna — úgymond — Talmát látni a *Sillában*, Az emigrációból visszatérteknek [= a forradalom és Napóleon híveinek!] játszott, egy kort támasztott fel: „korát a faubourgoknak (. . .) Estvéji a részegülésnek! akkor a Saint-Antoin [!] legnyomorultabb kávéházába vonulánk . . .”³⁶ Camillának nem tetszett Dumas darabja. „az nekem fáj, kimondhatatlanul” (24–25.). Szalay tehát nem zárja ki a tömegeket a társadalmi harcból, de mindenesetre Napóleon *polgári* reformtörekvéseit tartja követendőnek.

Ezt, az 1830. évhez kétségtelen *visszalépést* Szalayban nemcsak Lamartine-nak 1831 utáni viselkedése, hanem a hazai viszonyok is motiválják. Az 1831. évi „kolerázadás” még a progresszív gondolkozású reformerek elé is azt a Mene-Tekel-t rajzolta a fejlődés falára, hogy *minden* alulról kiinduló megmozdulás elkerülhetetlenül *radikális* és forradalmi indulatú, logikájú *társadalmi* struktúra-változásokat vet felszínre. Ez a megrettenés, visszahőkölés kellett, hogy lejátszódjék Szalayban is, s ezt csak erősíthette Kőlcsey jobb, közelebbi megismerése (1831–32 telén) azzal a meggyőződéssel, hogy Kőlcseynek nemes, polgárosult liberális reformdemokratizmusa a helyes út az elkerülhetetlen, elődázhatatlan, de forradalom nélkül végrehajtható társadalmi és államszerkezeti reformok felé. Most, itt dolgozza ki-éli át Szalay azt morális, történelem- és jogfilozófiai fordulatot, mely mint nagy intellektusú, magas elméleti képzettségű polgári — liberális demokratizmus az 1840-es évektől *egyik* meghatározója lett — Eötvös, Deák, Kemény nevével fémjelvezve — a magyar politikai gondolkozásnak és *egyik* cselekvésformájának. Ez a gondolkodás szívesen nevezte magát „józannak”, „realistának” és előszeretettel minősítette a radikális gondolkozást „érzelminek” és irreális „álmódóznak”.

Az *Alphonse leveleiben* ez a konfliktus és változás erős *szubjektív* hitellel van elének állítva. 1831 elején, Alvarez és Camilla halála után Alphonse is abba a helyzetbe kerül, hogy tulajdonképpen az antimonarchista erőkkal, a tömegekkel kellene tartania (a tömeg ugyanis a Lajos

³⁴ Statusférriak . . . 340. Idézi Lamartine-nak 1847. május 7-i híres beszédét, mely a júliusi forradalom koraszülöttségét és felemásgát fejtegeti („republicai királyságot, forradalmi monarchiát alapított”). I. m. 427. — Eötvös szerint is: „A hatás, melyet e nagy esemény nálunk előidézett, nem volt forradalmi” (i. m. 214).

³⁵ A. Dumas: Napóleon Bonaparte ou Trente ans de l’Histoire de la France c. 6 felvonásos, 23 képből álló „drámáját” valóban 1831. jan. 10-én mutatták be (az Odéonban). — Szalay természetesen ezt is tudja, ahogy ismeri Mlle Mars és Talma nevét is, de mintha ez utóbbit (meghalt 1826-ban) ekkor is élőnek tudná. Dumas drámája különben könyvalakban már korábban megjelent, egy, a Napóleon Emlékirataiból vett mottóval: „D’ici à cinquante ans, toute l’Europe sera républicaine ou cosaque”. (A Dumas: Théâtre Complet. II. Paris 1873.)

³⁶ Az ember ismét és ismét csak álmélkodik, amikor egyes egykorú feljegyzések szinte betű szerint egyeznek Szalay elbeszélésével. B. Constant naplójában, a „100 nap” idejéről megjegyzi „Il [Napóleon] se fait une fédération des faubourgs.” Journal intime de Benjamin Constant et Lettres à sa famille et à ses amis . . . Paris 1895. 154.

Fülöp külügyminiszterévé lett Sebastianit okolja Alvarez haláláért), de Sebastiani egy realpolitikának vélt, racionalista, praktikus életutat tár fel előtte: „S céltokat? — mondja Alphonse-nak — oh talán hasonló lenge egykor előttem”, de az ilyesféle álom (I) egyre messzebb, kerül az embertől; őt is csábították egykor az álmok, de aztán győzött a valóság... Arra beszéli rá Alphonse-t, szakadjon el az ifjúság álmaitól, legyen férfi, lépjen ki a pályára, „a sarampók közé”, meztelenül, csak önjerejére támaszkodva: „A gyengédkedő tessék magának álmaiban”... És Alphonse, szinte bántó hamarsággal, erőt vesz halálvágyán, érzelmességén, a sors csapásain, elindul az Óceánon túlra azzal, hogy „egy sir, és egy barát”, vagyis Camilla szerelme és Victor barátsága egy étellel ér fel... Néhány nappal korábban Alphonse még az elhagyott, romlásnak indult Saint-Could-ban jár, ilyen gondolatok közt: jön-e még valami, ami őt felrázza — „vagy hamu lesz, mint a lakatlan sziget halottja, asztalánál az első mozdulatra” (26–28.). Aztán — bár a végső csapás, Camilla halála csak ezután jön — fordít az életén a józan, gyakorlati megoldás irányában. Félreérthetetlen önvallomás ez, az ifjonti „álmok” után a „józsanság” útjára lépő Szalay László önvallomása.

Ami együttjár a „literatius vocatió”-nak — egyelőre — a *történetíró*éval való felcserelésével. Ez annál is könnyebben ment, mert Szalayban kezdettől fogva megvolt a hajlam, az irodalmi folyamatnak esztétikai megközelítése helyett az életrajzi, történeti, irodalomtörténeti, majd politika- és társadalomtörténeti felfogására. B. Constant-ban is elsősorban a közéleti embert látja, Lamartine-ból az élet- és eszmétörténeti mozzanatokkal azonosul, egyáltalán az író leggyakrabban konkrét életrajzi helyzetben, egy történeti-társadalmi koordinátarendszerben állítja elénk.³⁷ Láttuk, az egyes írókra vonatkozóan sokszor milyen bámulatos ténybeli információi vannak. Az információk *forrása* tekintetében a történeti események, személyek esetében több támaszpontunk van. A francia forradalomra, Napóleon korára s talán a restaurációs korszakra is már könyvek — és újságok — álltak a kutató rendelkezésére.³⁸ Nem szabad megfélemedezni az Eötvös által név szerint is megnevezett Veszerle Józsefről, aki 1827-től a pesti egyetem történeti tanszékének tanára volt. Róla ugyan a Tudományegyetem monográfiusa azt írja: „Szorosabb értelemben vett történetírói munkássága nem volt”,³⁹ Eötvös viszont Szalay László fölött tartott akadémiai emlékbeszédében Veszerlének a francia forradalomról tartott előadásait igen nagy hatásúnak mondja (i. h. 213). — A júliusi forradalomnak pedig már 1830–31-ben igen gazdag irodalma volt, s ebből valami Magyarországra is eljutott — sokszor titokban. A Falk Miksától emlegetett margitszigeti találkozóra is. „Az 1830-iki év augusztus havának egyik napján” Szalay „tele tömött táskával” érkezik, majd Eötvöst a sziget egy „félreeső rejtett helyére” viszi: „Ott letelepedvén, Szalay fölbontotta útitáskáját és egy csomó újságot húzott ki abból. Ezek a párizsi júliusi forradalom részletes leírását tartalmazták.” (I. m. 217–218.) Kazinczy már 1830 őszén kurrentál ilyen anyagot, mire Szalay nov. 19-i levelében exkuzálja magát: „Tek. úr levele ma jövén kezemhez, mint a vásárt befejező nap, a Wigandnál ne talán található Pamphlet Paris Juliusi napjairól [!] e vásár alkalmával már el nem mehet”. (Lev. 57.)

Nem lehet hát csodálkozni, hogy az *Alphonse leveleiben* szereplő nem-író alakok is *történetileg hiteles, élő személyek*. Csak az ő kilétük felfedésével válik érthetővé a munkácska számos uta-

³⁷ Szalay utolsó szépprózai műve, a *Fridrik és Katt* c. novella (1833) már alig tartalmaz fiktív elemet, Nagy Frigyes életének egy epizódját szinte már teljesen történetírói módszerrel írja meg. Érdekes, hogy Kőlcseyt viszont éppen a szépirói hév ragadta meg benne: „Sok van abban[,] ami Victor Hugo mélyen hév vonásaihoz hasonlít”. (1834. okt. 26. Kőlcsey F. *Összes Művei*. 3. köt. 1960. 686.)

³⁸ Vö. Eötvös emlékbeszédében: Szalay a júliusi forradalom hatására „magát az 1789-i nagy forradalom történetének tanulmányozására vetette.” I. h. 215.

³⁹ SZENTPÉTERY Imre: *A bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. Bp. 1935. 297–298., 299–300. stb.

lása, különben — mint ahogy az történt is — értelmetlen, funkciótlan betoldásoknak látszanak. A „novella” egyik kulcsfigurája (Horace-François-Bastien) *Sebastiani* (gróf), akiről már tudjuk, hogy külügyminiszter volt, de Szalay művéből nem derül ki, hogy milyen változatos katonai és közeleti pálya után lett a júliusi forradalom alatt és után Lajos Fülöp egyik kulcsembere.⁴⁰ (A regényben rá tett utalások révén azonban macchiavellizmusa és 1830-as viselkedése még a futó szavakból is jól kiderül.) Nagyon fontos szerepet játszott a francia–spanyol kapcsolatok alakulásában — e kapcsolatok, viszonyok (ismertnek tételezve fel) Szalay munkájának leghomályosabb, legzavarosabb elemeit alkotják. Amit legszükszavúbban is el kell mondanunk: Napóleon bukása után a Szentszövetség a Bourbon VII. Ferdinándot ültette, — Napóleon bátyja, József helyett — a spanyol trónra. Az új király azonban hirhedten ostoba abszolutista rendszert vezetett be, állandó lázadásokat provokálva otthon és a gyarmatokon. A spanyolok különös és nehéz konfliktus előtt álltak: zsarmokellenes felkelésekkel akaratlanul is az előzőtt (s korábban ugyancsak meggyűlőt) Joseph Bonaparte ügyét szolgálták — és a bonapartista franciákat maguk mellé állították —, viszont a restauráció XVIII. Lajosának csapatai (a Szentszövetség parancsára) ismételten bevonultak Spanyolországba — a lázadások leverésére. Nem itt, Magyarországon, egy 17–18 éves ifjúnak, maguknak a haladó franciáknak és spanyoloknak is nehéz volt e helyzetben eligazodniok. (Az a megoldás, hogy egyáltalán ne legyen spanyol királyság, ez időben kivihetetlen volt.) Szalay mindenesetre a VII. Ferdinánd-ellenes — bonapartista — franciák és a franciabarát spanyolok oldalára áll. Camilla atyja, Alvarez is francofil spanyol, aki egy 1830-ban valóban kitört újabb lázadás (a királylány, Izabella kedvéért jogaitól megfosztott Don Carlosról elnevezett „karlista lázadás”) alkalmából — feltehetőleg — a francia fordulattól várja hazája zsarnokának megdöntését (és talán respublikát). Mielőtt *Mina* tábornok és gerillavezér táborába indulna, leányát anyai nagybátyjához (?), B. Constant-hoz küldi Párizsba. A töméntelen Alvarez között (egyelőre) nem sikerült Camilla atyját konkrétan azonosítani, — de a korban több Alvarez is van (köztük a híres költő, N. Alvarez de Cienfuegos: 1764–1809), akik valamennyien tagjai vagy éppen vezetői a Napóleon-ellenes, spanyol nemzeti felkeléseknek, később egy részüket a royalisták oldalán találjuk, a gerillák és karlisták *ellen* harcolva. (A mi Alvarez-ünknek előbb Franciaországban kellett élnie, hiszen Victor ismeri őt is, leányát is.) — Francisco Espoz y *Mina* (1784–1836) ugyan előbb VII. Ferdinánd ellen van (és Franciaországba menekül), de már 1823-ban — az egyik legvéresebb francia invázió idején — Moncey marsall *ellen* védi hősiezen Barcelonát. Alvarez vele harcol 1830-ban is, együtt esnek el (ami *Mina* esetében csak hiányos információ lehetett, ti. ő már korábban Angliába menekül s ott is hal meg). Az Alvarez-*Mina* párosítás tehát történelmileg igaz ugyan, de 1830-ra rögzítve szépírói fikció — vagy tévedés.

Mindazonáltal a spanyol–francia viszonyok ilyen háttérként való felvetítése Szalaynak kiváló történeti tájékozottságára vall, még ha — érthető módon — nem látja is e viszony *teljes* bonyolultságát. És — ez már nagyobb hiba — nem egyértelműen világos, hogy *Mina* és Alvarez milyen ügyért harcol, és hogy Sebastianinak milyen szerepe volt Alvarez elpusztulásában. A XI. fejezetben ugyan az olvasható, hogy *Mina* és Alvarez „francia segéd nélkül végveszélyét alig ha elkerülheti” — amiből az következne, hogy ők VII. Ferdinánd ellen harcolnak, az új francia monarchia (Lajos Fülöp) azonban nem akarja (vagy nem meri) őket segíteni, noha a tömegek részben a Bourbonok iránti gyűlöletből, részben a francia gloire-nek Spanyolországban való újbóli megcsillogtatása érdekében ezt követelik. — Egy jó író kezében páratlanul hatásos konfliktus épülhetne fel ebből a helyzetből. A royalista Alphonse és Camilla egy republikánus (legalább is antiroyalista) francia gesztus révén menthetnék meg Alvarezt, ám ennek Franciaországban is meglennének a politikai, társadalmi következményei. Nem lehet

⁴⁰ Benjamin Constant régóta benső viszonyban van vele és naplójának (I. id. *Journal intime* . . .) számtalan helyén emlegeti.

ugyanis egyidőben antimonarchista külpolitikát folytatni Spanyolország irányában és monarchistát Franciaországban. Ezért rohan Alphonse a Palais-Royalba Sebastianihoz, s veti – fellengzősen – szemére, hogy az ő lelkén szárad Alvarez halála. Sebastiani előbb belevörösödik a vádba, aztán lemutat az ellene tüntető, kiáltozó, fütyülő tömegre. De ő, a maga részéről már lezárta a forradalmat: „ők [a lázongók] pirulni fognak tetteikért (. . .) A nyomorúk! a vész [vihár] kiholt már fenn a levegőben, s egy eltévedt lehellete még ide lenn port és gázt seper”. Alphonse maga sem vállal közösséget „e bőszüttekkel” – amire pedig Sebastiani célozni látszik –, de mégis borzalmasnak találja, hogy a pártok villongásának Camilla legyen az áldozata. Ezt Sebastiani is megérti, s „bölcsen” beszél az ellentmondásos helyzetről, melyben jó és rossz között nagyon nehéz különbséget tenni: „Rény és gonoszság egy oltár előtt térdelnek.” (XII. fej.)

Érdekes ennyi szót vesztegetni egy művészileg jelentéktelen próbálkozásra? Azt hiszem, igen. Az *Alphonse levelei* hátra (1825–30-ra) és előre (az 1830-as évekre) olyan kitekintéseket tesz lehetővé, melyeket a magyar irodalmi, politikai gondolkodás történetében még nem minden részletében vettünk számításba. Többek között azt, hogy milyen európai kitágulás indul meg, elsősorban Franciaországra és a francia irodalomra tekintve a reformkor elején, hogyan szűkül ez be újra 1830 után (és nemcsak a magyar, hanem a francia történelem útja miatt is), miért keresi szükségszerűen az első Fiatl Magyarország a 30-as évek végén a Fiatl Németország kezét, s nem utolsó sorban azt, hogy a reformliberalizmus – benne a centralisták – politikai és művészi ideológiájának gyökereit itt, közvetlenül 1830 júliusa után lehet és kell kutatóárkokkal feltárni. Szalay László *Alphonse levelei* talán a legbeszédesebb, leginformatívabb e kutatóárkok közül.